

14219

34196

2

Biblioteka
Uus-Aasta

Üksikasju taevakäijate liikumisest mõningate säilinud kohtu- aktide valgustusel.

O. Schild.

4936:080
71945

Taevakäijate liikumise esmajärgulisteks allikateks tuleks arvata kirikuarhiivide ja kohtuarhiivide andmeid ning teateid. Kahjuks ei ole seni kuigi palju andmeid vastavatest kirikuraamatutest leida olnud või teatavaks saanud. Paistab, et kirikuarhiivides neid andmeid võiks leiduda eeskätt kirikukroonikates, nagu niisuguseid andmeid näit. sisaldab Pühalepa kroonika. Viru-Nigula „Haupt Kirchen und Documenten Buch“ räägib (lk. 83, 84) taevakäijate-liikumisest Viru-Nigula kihelkonnas, kuid see, mis ta sellest räägib, on õieti ainult vastava kohtuakti osaline koopia. Õpetaja omalt poolt paari reaga vaid seab selle liikumise ühendusse vennastekoguduse levimisega selles kihelkonnas.

Vahest ei ole kirikliste sellekohaste teadete vähesus juhuslik, vaid seisab ühenduses paljude toleaegsete õpetajate ratsionalismiga, kes juhtuval korral politsei, kohtuvõimude ja „Maarahwa Näddala-Lehe“ kaudu seda liikumist püüsid maha suruda. Kuna selle liikumise läbi mõnel pool tekkinud rahutused kohtuvõimude juurdlust ja kohtumõistmist põhjustasid, on ka mõned vastavad kohtuaktid mõnedele selle liikumise tegelastele pühendatud ja määratud. Kuigi niisuguseid kohtuakte selles küsimuses ei ole palju seni leitud, siiski on neid R. Keskarhiivis mõned üksikud leidunud ja on ehk ka veel mõned leidmata.

Käsitleme siin järgmiste aktide andmeid:

1. Saarte-Lääne adrakohtuniku aruanne E. kubernerile Hiiumaal sealsete talupoegade määramise läbi tekkinud rahutuste pärast, E. Kuberm. Val. akt. nr. 568, a. 1817.

2. Pärnu-Viljandi Maakohtu akt a. 1817 (—1819), nr. 1971, mis käib Halliste kihelkonna taevakäijate kohta.

3. Pärnu Maakohtu akt a. 1818 (—1819); nr. 1977, mis käib Põltsamaa taevakäijate kohta, nagu ka

4. Põltsamaa lossi arhiivi akt nr. 68 a. 1818 (—1819).

5. Viru-Järve meeskohtu toimik nr. 1579 a. 1822 (—1824). Käib Viru-Nigula taevakäijate kohta.

I

Hiiu maal on, eespool mainitud akti alusel, jaanuaris 1817 jälle taevakäijate liikumine tõusnud, millega Saarte-Lääne adrakohtunikul juba varem (tähendab 1816, vist juba 1815) on tegemist olnud¹⁾. Selle liikumise eesotsas olid juba siis olnud „naisprohvetid“ ehk „nägijad“, kellede „pettused“ (Betrügereyen) on rahutusi tekitanud. Adrakohtunik oli siis nõudnud, et niisuguste sündmuste kordumisel mõisad viibimata saadaks eestvõtjad tema juurde politseiliseks karistuseks. Pühalepa õpetaja Hoerschelmann'i teadete järele oli alguses see liikumine vaikne olnud ja nõutud sõnakuulmist ülemustele ja mõisa-isandatele. Nüüd oli see liikumine aga väga suureks paisunud ja inimestele öeldud, et neil ei ole enam tarvis tööd teha... Eestvõtjad näivad nüüd täiesti meeletud olevat, määratsevad ja larmitsevad. Kes eestvõtjate ümbruses viibivad ja sellekohaseid eelarvamisi juba varem jagasid, sattuvad kergesti samadele teguvii-sidele. Eestvõtjate meeleolu ja käitumine on nakkav. Hörschelmann oletab, et seda „hullustust“ soodustavad teatavad füüsilised olukorrad või ka mõned ainelised vahendid. Taludes peetakse ööd ja päevi kestvaid koosolekuid. Kõige kuulsamad on 4 naist, kes ütlevad omal kõrgemaid ilmutusi olevat ja kellede ümber Hiiu-maal on talupoegade hulgas kõige rohkem poolehoidjaid kogunud. Need on: Kurriperdi Marri, Tubbala Juhanni Gret, Hiesaare Pedu Ann ja tüdruk Aet. Peale nende on veel 30 naist ja 2 poissi, kes ennustavad.

Adrakohtunik (Gottl. v. Maydell) ei pääsenud jääolude pärast Kirimäelt Hiiu maale, ta andis 27. I 1817 seisukor-rast kubernerile aru ja soovib sõjaväelist abi, mida kuberner ei pidanud võimalikuks lubada ja nõudis, et adrakohtunik ise Hiiu-maale püüaks pääseda. 1. veebr. 1817 teatab adrakohtunik jälle Kirimäelt, et mõisapolitseil on korda läinud mainitud 4 peatege-last kinni võtta koosolekult, kus oli 300 inimest koos. 3 neist on lubanud hoiduda edaspidi senisest teguviisist, 1 on veel kangekaelne. Talupoja-kohtunikele ja küla-kubjastele anti käsk, et nad koosolekuid taludes enam ei luba. Olevat vähemalt esiteks jälle rahulik seisukord.

¹⁾ vrđl. C. Russwurm, Ebbofolke, II lk. 235.

Adraakohtunikul olla täiesti võimata olnud Hiiumaale isiklikult pääseda. Sellega lõpeb see akt.

II

Hallistes algatas kohtujuurdluse kohalik Halliste-Karksi õpetaja Karl Ernst Berg oma kaebekirjaga 10. augustil 1817. Ta mainib, et Vana-Kariste valla talutüdruk Kurmi Eddo (sama, keda R. Põldmäe artiklis¹⁾ nimetatakse Kurmi talutütar Ääduks, lk. 167), on koguduses oma ennustustega, milliseid ta ütleb jumalikud olevat, segadusi ja rahunusi sünnitanud, mis iga päevaga ähvardavad suurenedä.

Ühel möödunud pühapäeval (5. VIII) esitas õpetaja kogudusele altari ees selle tüdruku ja püüdis kogudust veenda, et patt on rohkem uskuda niisuguse tüdruku kõnesid, kes ei oska lugedagi, kui piiblit, mis meile annab täielikku õpetust meie õndsaksäämiste tee kohta. Selle järele astus sealsamas õpetaja vastu tüdruku kaitseks välja taluperemees Karro Willelm (45 a. vana), kes muu seas ütles: „Prohvetid ja apostlid pidid ka palju ilmasüüta kannatama nagu see tüdruk ja meie Issand Jeesus rääkis ristil ikkagi 7 sõna, aga see vāga ei räägi midagi“. Teisel päeval on see mees õpetaja juurde tulnud ja on talt andeks palunud. Õpetaja ütles, et ta ju mitte isiklikult ei ole solvatud ja sellepärast ka mitte ise andeks anda ei saa. Ta palub kohut teda karistada, nagu ta seda on teeninud. Terve kogudus ootab seda ja praeguse meeoleolu juures kihelkonnas võiks veel halvemaid asju juhtuda.

Maakohtu ees 28. VIII 1817 seletab peremees, et ta kahetseb südamest, et ta need sõnad oli rääkinud, ta ei olevat selle tüdruku austaja ega ole kunagi tema juures käinud. Ta olevat need sõnad rääkinud olles veendunud, et tüdrukule palju ülekohtu sünnib ja tema peale valetatakse, mis ta kunagi ei ole rääkinud. Seda kinnitab ka üks ülekuulatud võõrmündritest. Kohtus tõuseb küsimus, millal see vahejuhtum on aset leidnud ja kas siin on tegemist jumalateenistuse rikkumisega. Selgub, et vahejuhtum on olnud selle järele, kui üks laul oli lauldud. Karro Willelm lastakse esmalt kodu. 29. X 1817 otsustatakse Viljandis, Karro Willelmile määrata 50 vitsahoopi kohtu juures, sellele järgneval pühapäeval

¹⁾ „Taevakäijad“, Kaleviste mailt, 1935, lk. 123—176.

tuleks tal samal kohal kirikus, kus ta õpetajale vastu astus, õpetajalt ja koguduselt andeks paluda. Otsusele on 10. XI 1817 esimees v. Bock ja sekretär alla kirjutanud. Otsus saadeti Riia õuekohtule. See muutis 5. XII 1817 otsust selles mõttes, et vitsahoopide arvu vähendati 20-le ja see karistus tuleb kogudusele kantslist sündsana manitsusega teatavaks teha. Karistuse pehmenus on sellest tingitud, et õuekohus leidis, et siin õieti tegemist ei ole jumalateenistuse rikkumisega, kuna õpetaja kõnesolev toiming ei mahu korralise jumalateenistuse raamidesse ja see toiming kõige paremini jumalateenistuse lõpul oleks võinud aset leida. Ülemjuhataja Marquis Paulucci kinnitamisega 7. XII 1817 anti see otsus 18. XII maakohtule teada. 8. I 1818 sai kõnesolev peremees maakohtu juures 20 vitsahoopi ja 8. I 1818 anti sellest teada koguduse õpetajale kantslist kogudusele teatamiseks. Olgu siin veel nimetatud, et selles kohtuaktis mainitakse, et erilise läbikatsumise alusel tuleb arvata, et Kurmi Eddo haiglasel mõistuse ja närvinõrkuse olukorras prohveti viisil räägib ja Jumala inspiratsiooniga kiitleb. Teistel andmetel hakkanud ta magades ilmutusi nägema.

III—IV

Põltsamaale oli see liikumine levinud Suure-Jaani kihelkonnast. 1817 sügisel olid mõned Põltsamaalt käinud Vastemõisa tüdrukut vaatamas ja kuulamas (selle tüdruku nime ei ole siin aktis nimetatud), vististi oli see Sõõru talu perevanemate kasutütar Kadri — vt. R. P. lk. 165) ¹⁾. Nende hulgas, kes Vastemõisa tüdrukut vaatamas ja kuulamas käisid, oli ka sõduri naine Madli Paduvere külast, 37 a. vana, kes siis ka seletas, et ta Vastemõisa tüdrukuga täpses vahekorras seisvat. Ta elas sel ajal Pilistvere talupoja Pilli Jürri saunas. Ühes temaga ta vanem tütar Anno (11 a.) ja noorem Gréta. Pilli Jürri teate järele oli Madli tütar Anno jaanuari II poolel 1818 tema juuresolekul korruga maha langenud ja öelnud, et teda viidaks kirikusse õn-
nistegeja juurde. Ema küsinud tütrelt, kas ta on samas olukorras, nagu Vastemõisa tüdruk, mille peale ta vastanud, et veel mitte, aga ma jõuan ka nii kaugele. Siis olevat tütar hakkanud ennustama. See olevat toimunud umbes 8 päeva enne seda, kui Madli oma ennustusi ja koosolekuid hakkas pidama Terrasse

¹⁾ Vt. M. Näddala-Leht 1822, lk. 254, 258—261.

Hansu talus (mis oli hoopis Pilli Jürri sauna ligidal), kuhu ta oli üle kolinud, vajades suuremat ruumi koosolekute jaoks. Madli käis nüüd Annega külaelanikud läbi ja käskis kirjud riideosad viia Terrasse Hansu tallu, kus ta lubas neile seletust anda, mis ta viimasel ööl olevat taevas näinud ja kuulnud. Kes vabatahtlikult ei tulnud, seda peeti karistusvääriliseks. Lukustatud uste taga pidas nüüd Madli alates 30. I kõnesid ja seletas, et tema kõrgema jumaliku võimuga ühenduses seisvat, Pühast vaimust uuesti ristitud olevat ja taeva poolt on läkitatud rahvast pöörama oma ilmasüüta tütre abiga ja imesid tegema, nagu Vastemõisa tüdruk seda on teinud. Kõik kirjud rätid ja põlled käskis ta eemaldada või ära põletada, kuna õnnistegija ja taeva elanikud seda ei sallivat. 31. I läinud ka Pilli Jürri Terrasse Hansu tallu, et oma naist ära tuua, kes juba 2 päeva oli olnud Madli juures. Talus saanud Pilli Jürri peksta ja noa haavu Madli käsul nähtavasti kui kangekaelne patune, kes ennast Madli tegevuse pooldajatest eraldab.

Kui ta viimaks tulema saanud, teatas ta 3 öö-päeva järele sellest loost Põltsamaa lossi valitsusele.

Kutsuti k o h a l i k a r s t Bernh. Aug. R o b s t, kes seletas, et need naised on meelest ära ja on hullunud, ta püüab neid rahustada.

Tuleb ka õ p e t a j a T e m l e r, kes nendele püüab usuliselt mõjuda, ka külaelanikele usulist mõju avaldada ja ka kantslist juhatust anda. Mõisa valitseja teatab 12. II 1898 asja seisukorrast Viljandi sillakohtule. See nõuab mõisa valitsuse kaudu, kõige pealt seletust arst Robst'ilt (13. II 1818). Arst ütleb oma aruandes 20. veebruarist, et siin on tegemist haigusega, mida nimetatakse „melancholia religiosa“, mis nende 2 naise juures seisab ühenduses petliku tahtega. Tal ei olevat võimalust neid selles olukorras haigusest hoopis vabastada, mispärast ta on lossi rentnik v. Wahl'ile nõu annud neid Tartu kliiniku saata. See h a i g u s olevat sellele a j a v a i m u l e o m a n e. Põltsamaal on väga palju talupoegi ja ka osalt nn. saksa seisusest isikuid, kes põevad seda haigust. 22. II teatab J. v. Vietinghoff sillakohtu poolt, et ta ühineb arsti ettepanekuga, saata mõlemad haiged naised Tartu r a v i l e.

See otsus nähtavasti ei meeldi lossi valitsusele ja lossi valitseja teatab nüüd 26. II, et Tartu kliinikus ei olevat ruumi uute haigete jaoks ja pealegi olevat mainitud naised juba enam-vähem terved

ja paneb ette see terve lugu võtta kohtulikule uurimisele ja karistusele, kuna siin olevat tegemist salaliku kurjusega. Selles mõttes kirjutab R. Duborg Pärnu kreisi maakohutule 25. II ja seletab, et nende nähete peapõhjuseks olevat kurjus, kangekaelsus ja omakasu (Bosheit, Eigensinn und Eingennutz), viimane motiiv avalduvat selles, et nad oma kuulajatelt on kirju rätikuid ja põlli omale välja pressinud.

Ka Põltsamaa-Pilistvere-Kolga Jaani kihelkonnakohtunik oli 18. II selles asjas maakohu poole pöördunud. Maakohus (Assessor A. v. Stryk) nõuab 6. III, et mõlemad naised tema ette saadetaks ja 20. märtsil ilmuks ka Duborg ise ühes tunnistajatega kohtu ette. Madli oli vahepeal saanud 5 päevaks ära jooksta, kuid võeti jälle kinni ja saadeti ühes Elloga kohtu kätte. Kohtupäeval ilmus valitseja ühes 10 isikuga (nende hulgas ka tütarlaps Anno) kohtu ette, kus tunnistajad ja süüalused üle kuulati.

Meid huvitavad siin eriti peategelaste (Ello, Anno, Madli) seletused.

Sulase naine Puseppa Jürry Ello, 44 a. vana, viimati laual käinud pärast jõulu, seletas kohtu ees, et tal ei ole kunagi ühendust olnud Madliga, vaid ta olevat reede õhtul, kui Madli juba lossis oli, Terrasse Hansu tallu tulnud ja langenud samasse hingelisse olukorda, milles Madli olnud. Nii palju ta sellest ise teab, hakanud ta siis ümber jooksuma ja kõiksugu meeletusi rääkima ja viimaks tahtnud ta neid kirjuid riideid põletada, mis Madli oli kokku kogunud ja mis ahjus olid, kuid Terrasse Hans takistanud teda ja tahtnud teda mõisa viia, kuid tal läinud korda lahti rabeleda ja ta läinud siis ise mõisa. Ta saavat nüüd oma meeletusest aru ja arvab, et väärrib õpetust ja karistust. Seda kõike olid omalt poolt ka Terrasse Hans kinnitanud ja ka veel öelnud, et Ello olevat hüpleanud ja ümber jooksnud kui meeletu ja öelnud, et tema on Lunastaja.

Madli tütar Anno, 11 a. vana (veel mitte laual käinud) ütles alguses, et tema ema, kes Vastemõisal oli näinud prohvetlikku tüdrukut, olevat talt küsinud, kas ta ei tahaks ka nii teha, kui too tüdruk ja ütelda, et ta on Kristuslaps (ein Christkind) ja olevat teda pärast õpetanud maha heita ja rahvale jutlustada. Seda olevat ta teinud, ta olevat ühel pühapäeval ühe naise Lenoga kiriku läinud ja olevat mõnedele ütelnud, kui sagedasti nad laual on käinud ja talle antud 7 kopikat, pärast toodi talle tallu 1 rubla vaske.

Kui Anno uuesti ema juuresolekul selles asjas üle kuulati, eitas ta, et ema teda on õpetanud, vaid kõik, mis ta on teinud, on ü h e h ä ä l e k ä s u l toimunud, kes nägematult temaga rääkinud. Oma endise seletuse on tema hirmu pärast rääkinud.

Sõduri naine M a d l i 37 a. vana (viimati laual käinud eelmisel sügisel) seletas, maakohtu küsimustele vastates, et enne on tema tütar sellesse olukorda langenud, siis tema ise. Põhjust tema ei tea, arvab aga, et seks on kõrgemad mõjutused. Ta ei teadvat nüüd ka ise, mis ta sel ajal on jutlustanud. Kirjud riided on ta korjanud, et neid põletada, selleks pannud ta nad ahju. Tema kõnesoleva hingelise olukorra ülemaste avaldab end sel teel, et ta korraga tummaks muutub, ihuliikmed enam ei tööta, tema langeb maha ja vaevleb hirmsamates värinates pikemat aega, pikkamisi kaob värisemine, ta võivad üles tõusta ja jälle rääkida. Siis peab ta jutlustama.

See olukord olevat Terrasse Hansu talutares ühel kesknädalal alanud ja ta esineb nüüd igapäev. Kui ta deklareeris, et ta enam ei taha kohtule vastata, anti talle 20 vitsahoopi.

Kui ta jälle ette toodi, et ülekuulamist jätkata, ta ei vastanud enam sõnakestki ja andis märkudega mõista, et algab nüüd kirjeldatud hingeline olukord, mis ka algas. Ta pani end selili maha, sirutas käed kaugele välja ja hakkas tervest ihust kangesti värisema, ilma et ta näojume oleks muutunud ja olles lahtiste silmadega, kohus arvas, et siin on tegemist teesklemisega, kuna aga ringkonna arsti kohal ei olnud, viidi Madli vanglasse.

Madli jäeti veel vangla. Terrasse Hans sai 20 kepihoopi, Puseppa Jürri Ello 50 vitsahoopi, laps Anno sai 10 vitsahoopi (valetamise ja isemeelsuse eest), Posti Toennisse Jürri 20 kepihoopi (Pilli Jürri peksmise eest), Viksi Jaagu naine Anno 20 vitsahoopi (et ta valitsejale kõige enam vastu pani Madli kinnivõtmisel), Terrasse Hansu naine Kaye, Posti Jürri naine Ewa, Terrasse Mihkli naine Marri ja teenija tüdruk Madli — igaüks 15 vitsahoopi. Kõik lasti selle järele kodu peale Madli.

4. a p r i l l i l 1818 toodi Madli jälle maakohtu ette. Arst oli teatanud, et ta 2 nädala jooksul mingit vaimu või ihunõrkust ei olnud Madli juures märganud.

Kohtu küsimusele, kas tal veel 14 päeva jooksul on endiseid olukordi olnud ja prohvetlikke sisendisi, vastas Madli eitavalt, sa-

muti usutlemisele, kas mitte teesklus ja kurjus nende põhjuseks ei ole olnud, vastas ta, et need hood tõeliselt temale on peale käinud ja et tema oma tüdrik seks mitte ei ole õpetanud, vaid see tema juures iseenesest on toimunud. Ta jäetakse veel 24. aprillini 1818 järelvaatuse ja vahi alla, siis otsustati talle anda 50 vitsahoopi ja kodu lasta, kuid jättes ta mõisa järelvalve alla ja nõudes sama teguviisi kordumisel tagasisaatmist.

Enam kui aasta hiljem oli Madli jälle tähelepanu enesele pööranud. Nelipühi laupäeval 24. V. 1819 oli ta Paduvere (Paddofer) ja Nõmmavere ja Resla (die Woisekschen Dörfer Nõmmafer und Resla) külade elanikke üles kutsunud öö vastu nelipühi paastumise, öövalvega ja palvega mööda saata, et õnnistust ja pattude andeksandmist saada, kuna nendele, kes seda manitsust tähele ei pane, õnnistegijalt igavene hukatus osaks saab, ja maapeal nende elumajad ja põllud hävinevad. Mõned elanikest jäid ööl valvama, suurem osa ei teinud seda mitte.

Järgneval pühapäeval 1. VI 1819 tuli Madli Põltsamaa kirikusse oma väikese tütre Gretaga. Ta oli eelmisel nädalal terve vaka rukkijahu, mis ta oli kokku korjanud, leivadeks küpsetanud ja tõi 7 leiba kiriku kaasa, ta oli aga hiljaks jäänud, jumalateenistus oli juba lõppenud. Kirikumõisas kohtab ta kõiki kerjajaid juhuslikult koos, jagab neile omi leibu, kusjuures ta jagamisel igatühte suudleb ja nõuab, et temale kui heategijale igaüks kätt suudleks; kes seda ei tahtnud teha, seda tembeldas ta uskmatuks; tõusis kära, õpetaja Temler tuleb juurde ja laseb Madli kõstri ja vööründrite poolt Põltsamaa lossi viia.

Madli pandi ühe jalaga paku ja anti asemeks öled, et ta palavust jahutada, valati talle mõned toobid vett peale. Ta väike tütar võeta talt ja pandi tööle (Faselmädchen) ja anti mõisa perenaise hoole alla.

Esmaspäeval peeti talupojakohut. Madli palus, et teda mitte Viljandi maakohtusse ei saadetaks, vaid et omasugused ta üle kohut mõistaks. Ta seletas, et kuna 4 nädalat juba kange palavus on kestnud, oli ta ärevusse sattunud, mida külm vesi siis oli lahutanud. Talupojakohus karistas ta 30 vitsahoobiga ja peremehe Mert Sotniku, kelle juures ta elas ja kes tema teguviisist teadis, ilma mõisale sõna toomata, 30 kepihoobiga. Madlile öeldi, et kui ta veel märatsema hakkab, siis saadetakse ta Viljandisse maakohtu ette (vt. Põltsamaa lossi Arhiiv).

Meie näeme öeldust, et taevakäijate liikumine oli Põltsamaale levinud Suurest-Jaanist (Vastemõisast). Kihelkohnakohtunik peab tõenäoliseks, et Põltsamaalt see liikumine on juba ulatunud Tartumaale (vahest L a i u s e kihelkonda).

V

V i r u - N i g u l a taevakäijate kohta on sissejuhatuses mainitud kohtuakt aastast 1822(—1824). Peategelasena esineb siin Vasta küla Jaani-Jürri Hanso Kreet (Greta), kes enam kui 10 a. eest leseks jäi. Ta lahkus oma asukohast ja tuli hiljem tagasi. Vasta vallavanema tunnistuse järele on Kreet siis 10. juunil 1821 prohvetina hakanud esinema, kuulutades viimse päeva tulekut, lubades ühedele taevariiki, ja andeksandmist andes neile, kes oma patte kahetsevad ja pihivad temale, teisi hukka mõistes. Tema juurde voolasid nüüd mehed, naised, lapsed, kes tuues kaasa raha, riideid ja toiduaineid, palusid ennustada nende tulevast saatust. Koguduse õpetaja G u s t a v H a s s e l b l a t t teatas 5. juulil asjast kohtuvõimudele, juurde lisades veel seda, et Kreet olevat ennast lunastajaks nimetanud ja oma jalgu suudelda lasknud, ka Arro Maddise lunastajaks pühitsenud, võttes ta habemest kinni ja sülitades talle 3 korda näkku, ta olevat inimestele leivaga ja põletatud viinaga õhtusöömaaga jaganud. Vahepeal olevat ta jälle naernud, keelt laksutanud ja venemoodi tantsinud ja ütelnud: Jehoova tütar tantsib.

Pühapäeval 12. juunil olevat ta jutluse alul käed üle pea kokku löönud, hüpanud ja nimetanud kõvasti Õnnistegija nime ja siis ütelnud, et tema seda on. Õpetaja laskis ta välja viia.

Õpetaja peab teda ülepea jooksikuks, kes omale mitmeid sohilapsi olevat muretsenud.

Kohtu ettepanekul saadetakse 28. juulil Kreet üldise hoolekande kolleegiumi hospitali arstlikule läbivaatamisele. 15. augustil 1821 teatab vastav arst, et ta kannatab hüsteeriliste olukordade all. Eestimaa Tervishoiu Valitsus seletab 12. okt. 1821 veel seda, et oma endise liiderliku eluviisi meeletuletusel võib ta sattuda usu- lise märatsemise hoosse ja võib tema fantaasia sedavõrd paisuda, et ta pärast ise ei tea, mis ta sel ajal on teinud.

1) Seda akti on kasutanud ka R. Põldmäe lk. 171, 172;

2) vrdl. ka M. N.-L. 1822 lk. 275—277 ja F. R. Kreutzwaldi teateid Põldmäe artiklis lk. 132—139.

Viru meeskohus otsustas 21. oktoobril 1821 peale põhjaliku tunnistajate ja kaebealuse ülekuulamist teda karistada 15 paari vitsadega, kusjuures tema nõrga ja haiglase ihulise seisukorra pärast tarvitusele tulevad lastevitsad. See karistus saagu temale osaks ühel pühapäeval pärast jumalateenistust koguduse nähes kiriku juures. Sellele järgneb siis lepitustalitus kirikus. Ülemmaakohus muutis selle otsuse selles mõttes, et kuna Kreet (Gretha) on toimunud teadvusetas olukorras nähtavasti meeltesegaduse hoos, tuleb ta vabastada kõigest karistusest, kuid paigutada 1 aastaks Üldise hoolekande hospitali arstliku järelvalve alla, et tema füüsilist ja psühholoogilist olukorda silmas pidada. Kui selle aja sees teisi vaimusegaduse märke ilmsiks ei tule, tuleb ta peale kiriku-lepituse toimumist ja peale avalikku andekspalumist koju saata ja seal politsei järelvalve alla seada.

Kubermangu prokurör ja kuberner ei olnud selle otsuse muutmisega nõus ja kuberner saatis asja otsustamise edasi senatile (vt. kodanliste asjade kubeneri kiri 4. II 1822), kuna ülemmaakohus jäi oma otsuse juurde (26. I 1822).

Senat otsustas omas kirjas 13. IX 1824 kinnitada Viru-Järva meeskohtu otsus, lubades saata Kreet koju, seades ta politseilise järelvalve alla vaid sel korral, „когда кто на поручительство взять ее пожелаетъ; въ противномъ же случаѣ сослать ее, Гретту, въ Сибирь на поселение“. Ülemmaakohtule anti noomitus („здѣлать выговоръ за его при рѣшеніи дѣла сего умствование“).

Senati otsus kuulutati välja Meeskohtus 7. okt. 1824. Viru-Nigula mainitud kirikuraamatu märkuse järele saadeti Kreet Siberisse selle järele, kui ta kiriku juures 26. X 1824 oli saanud 15 paari vitsu.

* * *

Taevakäijate liikumine on usuärkamisega ühenduses, mis sel ajal üldse suuresti levis Euroopas. Ärkamise aeg andis eriti hoogu pietistlikule vagadusele, millega tal eriline sugulus oli. Taevakäijate liikumine ei olnud aga mitte sel määral usulise ärkamise kandja ja tooja, kui usulise ärkamise, kohati liialdusse või äärmusse kalduv kõrvalnähe, nagu sarnaseid ja veel palju raskemaid kõrvalnähteid ilmnes ka välismail.

Olgu tähendatud, et mõned taevakäijatel esinevad nähted esinesid vahel pöördumistel juba siis, kui herrntutlased meie maale

tulid. Taevakäijate juures saavad need nähted aga iseseisvama tähenduse ja leviku.

See kaldumine äärmusse ja liialdusse oli osalt tingitud usuilisest, vaimlisest, ihulisest ülepingutusest, piiri kaotanud fantaasiast ja tundelikkusest, haiglasest hingelisest meeleolust. Epigoonide juures võisid sellega siis ühineda ka mõned egoistlikud motiivid ja kunstlikud järeldamised võttes prohvetiks saamiseks.

Vaadeldud aktides esinevatest taevakäijatest said ühed ilmutusi unes magades (Eddo j. t.), teised kaotades meelemärkuse, või nõrkedes kui surijad ja ärkades kui kristuslapsed uute kujutlustega ja teadmistega (Anno j. t.), eriti taevast ja põrgust või jäädes tummaks ja kaotades ihuliikmete üle valitsemise, tarretudes ja hakates värisema kogu ihust, mille möödumisel nad peavad jutlustama (Madli) või sattudes ekstaasi hüpeldes ja jookstes (Ello), tantsides (Kreet) ja märatsetes. Kõige sellega võisid juhtuval korral seltsida ehk ka mõned okkultistlikud või mediumistlikud võimed ja autosugestiivsed mõjud.

Taevaskäijate viisid ja käitumised olid teatavas mõttes nakavad; nõrkemised ja värisemised võisid ka vastu tahtmist teatavatele isikutele külge hakata, ennustamine, jutlustamine, ekstaatiliselt avaldised võisid avatleda järeletegemisele või järeletegemise katsetele.

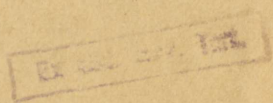
Nii oli Läänemaalt (arvatavasti Vigalast) liikumine levinud Suure-Jaani ¹⁾ ja sealt, nagu nägime ühelt poolt Halliste ja teiselt poolt Põltsamaale, ja sealt Tartumaale Laiusse ²⁾. Kui aga meie liikumise tekkimise seletus õige on, siis peame ühtlasi võimalikuks pidama, et liikumine võis mõnes kihelkonnas, kus oli käimas usuärkamine, ka oma ette iseseisvalt tekkida rööbiti teistes kihelkonnades esineva liikumisega.

Oma peaülesandeks pidasid taevakäijad viia rahvast patukahetsusele ja -ülestunnistamisele ja ülepea pöördumisele, nii nagu nemad sellest aru said. Ennustused ja taeva ning põrgu kirjeldused pidid ju ka seks kaasa mõjuma. Ei või salata, et see neil mõnede juures osalt korda on läinud, kuigi haiglased liialdused ja märatsemised osalt jälle takistasid positiivsete mõjude püsivust.

Kirjeldades liialdusi usulise ärkamise ajal Saksamaal ja Shweitsis, arvab A. Bruckner (Erweckungsbewegungen, 1909,

¹⁾ Vt. M. Näddala-Leht 1822, lk. 254, 258—261.

²⁾ Vt. M. N.-L. 1822, lk. 257, 261.

lk. 129), et eksijatele kõige paremaks abiks oleks olnud, kui neile oleks antud tõsised kristlikud hingekarjased, kes nende sügavamaid usulisi tarbeid oleks suutnud rahuldada (mida ratsionalistlikud õpetajad ja politseilised abinõud muidugi teha ei suutnud). See arvamus tohiks ka meie taevakäijate liikumise kohta tõenäoliselt õigustatud olla.

Äratrükk ajakirjast „Usuteadusline ajakiri“ № 4, 1935.

K. Mattieseni trükikoda o.-ü., Tartu 1936.